

АРФАГРАФІЧНАЕ РЭДАГАВАННЕ ТЭКСТУ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

У артыкуле асвятляецца роля арфаграфіі ў жыцці сучаснага грамадства. Прыводзяцца асноўныя змены, якія адбыліся ў беларускай арфаграфіі, указваюцца новыя лексікаграфічныя даведнікі, якімі неабходна карыстацца рэдактарам пасля ўступлення ў дзеянне Закона Рэспублікі Беларусь №420-З «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (з 1-га верасня 2010 г.).

The article covers the role of spelling in the life of people nowadays. It highlights the main changes which took place in the Belarusian spelling and lists the new reference books which editors are supposed to use according to Law of the Republic of Belarus, № 420-3, «On Belarussian spelling and punctuation» (Sept. 1, 2010).

Уводзіны. Арфаграфію прынята лічыць другаснай сістэмай у адносінах да маўлення, а арфаграфічныя правілы ў пэўным сэнсе штучнымі, умоўнымі. Аднак роля арфаграфіі ў агульнай сістэме мовы і для грамадства надзвычай вялікая, на што ўказваў Г. О. Вінакур у артыкуле «Орфография как проблема истории языка», напісанай у 1945 і надрукаванай у 1959 годзе. Параўнайце: «Арфаграфія можа і павінна вывучацца не толькі як ключ да фанетыкі, але і як самадастатковая з’ява мовы сярод іншых яе з’яў — фанетыкі, марфалогіі, сінтаксіса, лексікі і г. д. Інакш кажучы, магчыма і неабходна асобная лінгвістычная дысцыпліна, якая мае сваім прадметам арфаграфію як такавую» [1].

Пра актуальнасць арфаграфіі сведчыць таксама пастаянная ўвага да гэтага раздзела як мовазнаўцаў, так і грамадзян, для якіх лінгвістыка, журналістыка або рэдагаванне тэкстаў не з’яўляецца прафесіяй. І таму ёсць шэраг падстаў, пра якія павінен заўсёды памятаць рэдактар, калі бярэцца за працу з беларускамоўным рукапісам. Асабліва ў цяперашніх умовах.

Асноўная частка. Падстава першая, якую неабходна усвядоміць кожнаму рэдактару, калі ставіць перад сабой задачу не дапусціць арфаграфічных памылак у сучасных беларускамоўных тэкстах, можа быць сфармулявана наступным чынам: *пісьмо – неад’емная частка кожнай нацыянальнай культуры, яно ўсеагульнае, паколькі ствараецца для ўсіх.* З гэтага тэзіса вынікае, што тэксты, дзе напоўніцу прадэманстравана веданне і свядомае выкарыстанне ўсімі аўтарамі, рэдактарамі, карэктарамі наяўных агульнапрынятых арфаграфічных правілаў вызначаюць не толькі годнасць мовы, яе самастойнасць, сведчыць пра кансалідацыю грамадства, але і адлюстроўваюць стан нацыянальнай культуры, больш вузкая — узровень культуры канкрэтнай газеты, часопіса, інтэрнэт-выдання, кнігі ці выдавецтва.

Другая: *друкаванае слова знаходзіць шырэйшае прымяненне ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, у многіх выпадках аказваецца больш значным для наладжвання кантактаў.* І таму вельмі важна, каб напісанне вымаўленых адзінак не скажала іх сэнс, каб з дапамогай агульнапрынятых арфаграфічных правілаў былі ўстаноўлены адзі-

ныя пісьмовыя нормы, якія неабходны любой мове як агульнаму сродку зносінаў усіх людзей пэўнага грамадства ў розных сферах жыцця.

Трэцяя: *тэксты, надрукаваныя ў адпаведнасці з сістэмай агульнапрынятых арфаграфічных правілаў, сведчаць і пра граматычную, фанетычную і арфаэпічную ўнармаванасць літаратурнай мовы,* паколькі правапісныя законы абавязкова вынікаюць з гэтых заканамернасцей мовы, непасрэдна з імі звязаны. Рэдактар у такім выпадку з’яўляецца не толькі нармалізатарам і кадыфікатарам арфаграфічных з’яў, але і сістэмы мовы ў цэлым.

Чацвёртая: *адзіныя арфаграфічныя нормы забяспечваюць не толькі аднастайную перадачу маўлення на пісьме, але і дазваляюць дакладна, ясна размяжоўваць сэнс аднолькавых ці блізкіх па гучанні слоў, іх форм, словазлучэнняў і сказаў (Стары код (шыфр). — Стары кот (кошка). Вялікі лес [л’эс]. — Лез [л’эс] у акно).* Гэтым самым для чытачоў значна аблягчаецца працэс распазнавання пісьмовага твора. Напрыклад, вядомая прыказка *На чужы рот замok не навесіш*, запісаная без захавання існуючых арфаграфічных і акцэнталагічных нормаў, наўрад ці будзе хутка зразумела сучаснаму беларускамоўнаму карыстальніку. Параўнайце: *«На чужы род замak ня навесіж».*

Пятая: *нарматыўнае арфаграфічнае афармленне тэкстаў спрыяе падвышэнню культурнага ўзроўню карыстальніка друкаванай прадукцыі, стварэнню яго іміджу.* Малаграматнае пісьмо, на думку даследчыкаў, уяўляе сацыяльную шкоду. Так, напрыклад, пісьмо, якое культывуецца ў SMS, дзе пераважаюць запазычаныя сімвалы, у словы ўстаўляюцца лічбы («да4ка», «jab4e», «Ivanawі4» (дачка, яшчэ, Іванавіч) і іншыя), не спрыяе фарміраванню візуальных вобразаў правільнага напісання слоў, без якіх граматычнае пісьмо немагчымае. Вучоныя адносна такога становішча, як адзначаецца ў сучаснай навуковай літаратуры, настроены вельмі скептычна, паколькі перакананы, што наступае эпоха няпоўнага разумення, бо ў студэнтаў і школьнікаў падчас такой перапіскі, важным з’яўляецца імгненны адказ на паведамленне, а не каштоўнасць граматычнасці. Вялікая колькасць запазычаных слоў, но-

вых тэрмінаў, слэнга прыводзіць да таго, што чалавек хранічна аказваецца ў сітуацыі неканчатковага разумення тэксту. А наступным этапам становіцца няпоўная арыентацыя ў рэчаіснасці. Да чаго гэта можа прывесці — пакуль невядома.

Паколькі правапіс — частка моўнай культуры, то ён, як правіла, час ад часу змяняецца, калі не адпавядае патрабаванням грамадскай камунікацыі згодна з моўнай культурай. Вопыт рускіх, украінцаў, палякаў, чэхаў, немцаў — яркае таму пацверджанне [2]. Удакладненні арфаграфіі ў гісторыі названых народаў былі элементам у дзейнасці, накіраванай на павышэнне моўнага ўзроўню грамадства і развіцця здольнасцей чалавека.

Не выключэннем з'яўляецца і беларуская мова, для якой Закон Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», які ўступае ў дзеянне з **1 верасня 2010 года**, закліканы спрыяць не толькі ўстанаўленню адзінства нормаў пісьмовай яе формы, павышэнню моўнай культуры грамадства, але і пашырэнню сфер ужывання.

У новых умовах асаблівую значнасць набывае праца рэдактараў беларускамоўных СМІ і выдавецтваў, якія будуць рыхтаваць да выпуску новую літаратуру на нашай мове. Менавіта ім (першым крытыкам і рэцэнзентам, аўтарам рэдактарскіх заключэнняў) даводзіцца ўжо зараз і даводзіцца сутыкнуцца ў бліжэйшай будучыні з шэрагам праблем, звязаных з арфаграфічным рэдагаваннем тэкстаў. Для таго, каб нашы творы (інфармацыйная нататка ці шматтомнае энцыклапедычнае выданне) былі ўзорам арфаграфічнай граматычнасці і напоўніцу выконвалі свае функцыі, рэдактар павінен памятаць пра шэраг наступных акалічнасцей.

1. Асноўнай прычынай арфаграфічных памылак з'яўляецца няведанне існуючых арфаграфічных законаў беларускай літаратурнай мовы, адсутнасць дасканалых электронных сістэм праверкі беларускай арфаграфіі. Інакш нельга растлумачыць падкрэсленыя недарэчнасці, зафіксаваныя на старонках адной з кніг, выдадзеных у аўтарытэтным дзяржаўным выдавецтве:

У 1568 г у Заблудаўскай друкарні пачала друкавацца першая кніга — «Евангелле вучыцельнае», якая ўбачыла свет 17 сакавіка 1569 г. ... Другое і апошняе выданне Заблудаўскай друкарні — «Псалтыр з Часасловам» — выйшла ў свет 23 сакавіка 1570 г. ... М. Вашчанка каля 1660 г. наступіў у віленскую езуіцкую акадэмію... Адна з іх [друкарня] належала Полацкай езуіцкай акадэміі, потым Полацкаму вышэйшаму піярскаму вучылішчу. Першапачатковую адукацыю [С. Полацкі] атрымаў у полацкай брацкай школе.

На старонках газет:

Толькі ў чацвёртым квартале 2009 года рост рэзерваў КНР склаў 126 мільярдаў долараў. Рэзервы выраслі ў першую чаргу з-за гандлёвага прафіцыту КНР, а таксама прытоку ін-

вестыцый у краіну. Наяўная сістэма адміністрацыйнага рэгулявання цэнаў з'яўляецца праблемай для вядзення бізнэса. Адначасова на пляцоўках Познаньскага выставачнага цэнтра ў гэтыя студзеньскія дні будзе арганізавана выстава будаўнічай і дарожнай тэхнікі. У паўфінале кубка — без сэнсацый (трэба: прэфіцыту, бізнесу, Познанскага, сенсацый).

2. Каб пазбегнуць памылак у друкаваным тэксце, рэдактар павінен засвоіць змены, якія адбыліся ў нашым правапісе і пачнуць дзейнічаць з 1 верасня 2010 г. У прыватнасці, неабходна будзе пісаць:

на канцы запазычаных нязменных слоў, а таксама ўласных імён і геаграфічных назваў пасля зычных, акрамя *л, к*, заўсёды літару *э* (у ранейшых правілах такога дакладнага ўказання не было): *купэ, рэзюмэ, рэнамэ, кафэ, галіфэ, кашнэ, кабернэ, фрыкасэ, плісэ, каратэ, дэкальтэ; Струвэ, Мерымэ, Эйвэ, Хасэ, Морзэ, Табідзэ, Брыгвадзэ, Каба-Вэрдэ, Душанбэ, Сан-Тамэ; але: сальта-мартале, філэ, камюнікэ, пікэ;*

на канцы запазычаных нязменных слоў пасля галосных не пад націскам замест літары *о* (як было раней) літару *а*: *адажыа, імпрэсарыа, какава, радэа; Антоніа, Більбаа, Бакачыа, Ватэрлоа, Мінданаа, Токіа* (літара *э* ў такой пазіцыі захоўваецца: *алоэ, каноэ*);

ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах і вытворных ад іх праз *-аль, -ар*: *альтар эга, аўтсайдар, баўар, сэттар, пінчар, кардар, грэйдар, камп'ютар, лідар, пэйджар, фарватар, фламастар, шніцаль; грэйдарны, камп'ютарны, лідарства*; ненаціскныя ж фіналі *-эль, -эр* ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання захоўваюцца: *Гендэль, Гюнтэр, Ландэр, Одэр, Манчэстэр, Пітэр, Шапенгаўэр, Юнітэр*; таксама захоўваецца напісанне літары *э* і ў словах, утвораных ад уласных назоўнікаў: *лютэранства, манчэстэрскі*;

першую частку складаных слоў *ста-* заўсёды нязменная: *стаметровы, статыскачны, старублёвы, стаграмовы, стаградусны* (згодна з ранейшымі правіламі пісалася *стометровы, стотыскачны*);

былыя выключэнні з правіла якання ў першым складзе перад націскам з літарай *я*: *дзявяты, дзявятка, дзясяты, дзясятка, сямнаіцаць, сямнаіцаты, васямнаіцаць, пяцьдзясят, шэсцьдзясят*;

ў (нескладовае) і у (складовае) без уліку паходжання слова, як гэта было раней: *каля ўніверсітэта, фаўна, клоўн, саўна* (але: *траур*);

ранейшыя словы-выключэнні з правіла правапісу спалучэння зычных у адпаведнасці з агульным правілам: *фарносны, баласны, аванносны, камносны, кантрасны* — без літары *т*, як было раней;

усе прыметнікі, утвораныя ад кітайскіх назваў без мяккага знака: *чань-чунскі, цянь-шанскі*;

усе аднаслоўныя дзяржаўныя, традыцыйныя і рэлігійныя святы з вялікай літары: *Дзень Незалежнасці, Каляды, Вялікдзень, Сёмуха, Тройца, Радаўніца, Рамадан* — ранейшымі правіламі напісанне народных і рэлігійных назваў святаў прадугледжвалася з малой літары;

у абрэвіятурах скарачаныя часткі так, як у адпаведных поўных словах: *гарсавет (гарадскі), прафсаюз (прафесійны), дзяржцырк (дзяржаўны), прамкамбінат (прамысловы), галоўурач (галоўны), генплан (генеральны), Еўрасаюз (еўрапейскі), заапарк (заалагічны), музвучылішча (музычнае), Белдзяржпраект (беларускі, дзяржаўны), Беллітфонд (беларускі, літаратурны), райбудоўніка (раённая, будаўнічая), педфак (педагагічны факультэт), камбат (камандзір батальёна), ваенкамат (ваенны камісарыят), эсмінец (эскадронны мінаносец), прафкам (прафсаюзны камітэт), гарвыканкам (гарадскі выканаўчы камітэт), член-кар. (член-карэспандэнт), лясгас (лясная гаспадарка), рыбгас (рыбная гаспадарка), Інтэрпал (інтэрнацыянальная паліцыя), лінкар (лінейны карабель);*

прыстаўкі *су-* ў словах тыпу *суаўтар, суаўтарства* [3].

3. Для арганізацыі якаснай працы з рукапісам сучасны рэдактар павінен адсочваць з’яўленне новых арфаграфічных даведнікаў, крытычна ацэньваць іх і карыстацца імі ў паўсядзённай працы. Ужо сёння кнігагандаль краіны прапануе наступныя нарматыўныя слоўнікі, выдадзеныя з улікам новых арфаграфічных заканамернасцей:

Баршчэўская, А. Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А. Л. Баршчэўская, Л. П. Баршчэўскі. — Мінск: Радыёлаплюс, 2010. — 560 с.

Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л. П. Кунцэвіч, І. У. Кандраценя; пад рэд. А. А. Лукашанца. — Мінск: Беларус. навука, 2009. — 695 с.

Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. В. П. Русак. — Мінск: Беларус. навука, 2009. — 1176 с.

Завальнюк, У. М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч / пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка. — Мінск: Нар. асвета, 2009. — 399 с.

Капылю, І. Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў: новыя правілы беларускага правапісу / І. Л. Капылю, Т. М. Маракіліна. — Мінск: Современная школа, 2010. — 256 с.

Николаева, О. М. Современный русско-белорусский словарь для школьников: под ред. д-ра филол. наук А. А. Лукашанца / О. М. Николаева,

Т. Н. Трухан. — Минск: Літаратура і Мастацтва, 2009. — 568 с.

На сёння менавіта ўказаныя слоўнікі могуць служыць рэдактарам і карэктарам той асновай, якая дапаможа вытрымліваць адзіны арфаграфічны рэжым нашых выданняў. Асабліва ў тых выпадках, дзе правілы рэкамендуюць звяртацца да інфармацыйных даведнікаў. Напрыклад, толькі на слоўнікі варта арыентавацца, калі гутарка пойдзе пра выбар літар *э, е* ў словах тыпу *бізнесмэн, экзэмпляр, маянэз, менеджмент, тунэль, сэрвіс, сервіз, інтэрнэт, экзекуцыя, экзэма*; пра перадачу на пісьме іншамовных спалучэнняў галосных: *Іашкар-Ала, Іаганесбург, Іасеміцкая* даліна, *Іаркшыр, Ена, Нью-Ёрк, Ена, Емен* і многіх іншых.

Заклучэнне. У пераходны перыяд, вызначаны Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь (тры гады — з верасня 2010 г. па жнівень 2013 г.), у многім ад прафесіяналізму рэдактараў будзе залежыць працэс адаптацыі нашага грамадства да новых заканамернасцей арфаграфічнага афармлення тэкстаў. Чым менш будзе адхіленняў ад вызначаных арфаграфічных норм, тым большы давер будзе ў жыхароў краіны да змен у беларускім правапісе, да мовы ў цэлым.

Напісанні слоў у сродках масавай інфармацыі павінны быць выверанымі і аднастайнымі, грунтавацца не на моўнай інтуіцыі, якая бывае суб’ектыўнай, а на дакладных правілах і рэкамендацыях аўтарытэтных лексікаграфічных даведнікаў. Толькі аднастайнасць будзе садзейнічаць прэстыжу нашай мовы, не перашкаджаць працэсу камунікацыі.

Усё гэта патрабуе высокага прафесіяналізму ад супрацоўнікаў выдавецтваў, рэдакцый газет і часопісаў, які павінен набывацца ў працэсе вучобы ў ВНУ, падчас самаадукацыі і практычнай дзейнасці.

Літаратура

1. *Винокур, Г. О.* Орфография как проблема истории языка / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. — М., 1959.

2. *Запрудскі, С.* Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах ў XX стагоддзі / С. Запрудскі. — Мінск: Выдав. цэнтр Белдзяржуніверсітэта, 1998. — 24 с.; *Морген, Н.* Современная немецкая орфография: проблемы и решения: автореф. ... дис. д-ра филол. наук / Н. Морген. — М., 2006; *Мячкоўская, Н. Б.* Мова і культура Беларусі: нарысы. Н. Б. Мячкоўская; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. — Мінск: Права і эканоміка, 2008. — 347 с. — (Серыя «Моваведы Беларусі»).

3. Больш падрабязна гл.: Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. — 144 с.; *Куліковіч, У. І.* Новае ў беларускай арфаграфіі: Правілы. Заданні. Тэсты. Слоўнік: вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. — Мінск: Новое знание, 2009. — 104 с.

Паступіў 06.04.2010